

Univerzita Komenského v Bratislave
Katedra všeobecných dejín
Gondova 2
P. O. Box 32
814 99 Bratislava
roskova.daniela@gmail.com

ROŠKOVÁ, Daniela. Latin Epigraphic Monuments as a Resource for Studying the Social History of the Roman Empire. The presented paper deals with the question of Latin epigraphic monuments as sources for the study of ancient history. Epigraphic evidence is an excellent source of many aspects of the life of all the social classes of the Roman Empire. In this work we deal mainly with Latin epitaphs from the city of Rome, published in the most famous collections of Latin inscriptions (CIL, ILS, ILS, ILLRP and CLE). Funerary, dedicatory and honorable inscriptions offer opportunity to study the onomastic customs of the Roman society. According to the name on the inscription, we know in many cases the social status of the bearer, determine the family relations of the persons on the inscription, estimate the time horizon of the inscription, thanks to *cursus honorum* we know everything of the person's career. In this work we introduce inscriptions in the Latin original together with own translation, commentary and analysis of individual phenomena. Since most of the inscriptions are epitaphs, we also deal with funerary habits, various burial customs, and traditions common to these inscriptions.

Keywords: Epigraphic Evidence; Roman Empire; Gravestones; Burial Traditions; Onomastic Customs; Social History;

/456/

pretácii skratiek a značiek¹ sa bádatelia začali zameriavať aj na obsahovú stránku a našli neoceniteľný prameň informácií. Podľa typu nápisu sa otvára svedectvo o inej oblasti minulosti. *Tituli sacri*² ponúkajú pohľad do rímskych bratstiev a náboženských skupín, *diplomata*³ do vojenských a politických záležitostí, *miliaria*⁴, míľniky, dokumentujú rozsah ríše, *instrumenta domestica*⁵ predstavujú predmety každodennej potreby, honoračné a dedikačné nápisy pomáhajú pri identifikácii mužov z vyššej spoločnosti a dopĺňajú prosopografiu.

Tituli sepulcrales, náhrobné nápisy, sú jednými z najdôležitejších pre oblasť sociálnej histórie. Zároveň sú najrozšírenejšími zachovanými epigrafickými pamiatkami, tvoria približne dve tretiny všetkých latinských nápisov. Zatiaľ čo väčšinu súčasných epitafov tvorí iba jednoduchý text, zvyčajne len meno zosnulého a roky narodenia a úmrtia, antické náhrobky v mnohých prípadoch ponúkajú množstvo ďalších informácií. Okrem celého mena, ktoré je v Rímskej ríši zároveň kľúčom k sociálnemu postaveniu človeka, často i povolanie zosnulého, verejnú kariéru, informácie o ďalších členoch rodiny, ba dokonca príčinu smrti alebo iné udalosti zo života. Niektoré epitafy obsahujú kúsok osobnej filozofie alebo posolstvo, ktoré si zosnulý želal zachovať pre svojich potomkov.

Epitafy pokrývajú široké spektrum rímskej spoločnosti: od rímskych cisárov, vojenských veliteľov a najvýznamnejších aristokratov po posledných remeselníkov či otrokov. Tento typ prameňa je základným zdrojom informácií o nižšej spoločenskej triede obyvateľov Rímskej ríše, keďže na rozdiel od literárnych prameňov sa nezameriava takmer výhradne na životy a činy významných historických osobností.

Dôležitý je aj čitateľ. Nápisy boli zvyčajne venované akémukoľvek čitateľovi – neznámemu človeku, ktorý nepoznal okolnosti, rodinu a jej členov; práve preto sú informácie o zosnulom také detailné. Najlepšie to vidíme pri štúdiách onomastického zamerania, kde nápisy, hlavne náhrobné, honoračné a dedikačné, tvoria

¹ V celej práci sa budeme stretávať s nápismi, ich prepismi v jednotlivých vydaniach, prekladom a interpretáciou. Z tohto dôvodu uvádzame všeobecný prehľad najbežnejších použitých znakov v oblasti epigrafických pravidiel a Leydenského zátvorkového systému:

[...] Lacuna alebo medzera v originálnom texte nedoplnená editorom, počet znakov známy.

[- - -] Lacuna alebo medzera v originálnom texte nedoplnená editorom, počet znakov neznámy.

[abc] Doplnenie písmen, ktoré v originálnom texte z dôvodu poškodenia alebo odlomenia (lacuna) chýbajú.

a(bc) Skratka rozvedená editorom.

<ab> Znaky omylom vynechané autorom antického textu, doplnené alebo upravené editorom.

{ab} Písmená v texte, ktoré editor považuje za chybné alebo nadbytočné.

!/sic Upozornenie na netradičnú formu alebo chybu bez opravy.

² CIL vol. VI Inscriptiones urbis Romae Latinae, pars I Inscriptiones sacrae. Augustorum, magistratuum, sacerdotum. Latercula et tituli militum.

³ CIL vol. XVI Diplomata militaria.

⁴ CIL vol. XVII Miliaria imperii Romani, pars II Miliaria provinciarum Narbonensis Galliarum Germaniarum, pars IV Illyricum et provinciae Europae Graecae, pars IV, fasc. I Miliaria provinciarum Raetiae et Norici.

⁵ CIL vol. XV Inscriptiones urbis Romae Latinae. Instrumentum domesticum. Viac k jednotlivým zväzkom CIL a práci s nimi pozri ROŠKOVÁ, Daniela. Corpus Inscriptionum Latinarum – minulosť, prítomnosť a budúcnosť zbierky latinských nápisov. In *Studia bibliographica Posoniensia*, 2017, s. 169-179.

základnú pramennú jednotku. Nájdeme na nich celé meno so všetkými podrobnosťami. U slobodných Rimanov je to meno otca, kmeňa (*tribus*), z ktorého pochádzal, prehľad úradníckej kariéry (*cursus honorum*), pri cisároch celá oficiálna titulatúra, pri prepustencoch označenie *libertus/liberta*, pri otrokoch *servus/serva*.

Jednou z hlavných príčin, prečo sa zo všetkých nápisov zachovalo toľko náhrobných textov, je okrem ich samotného účelu najmä posvätný charakter hrobov, ktorý nedovoľoval znehodnotenie náhrobku. V antike bol veľmi vyvinutý kult mŕtvych, u Grékov a najmä u Rimanov sa veľmi dbalo na uctievanie zosnulých predkov. Do ríše mŕtvych, väčšinou neindividualizovaných Mánov (*Manes*, *Di Manes*), prichádzal zosnulý z tohto sveta hneď, ako ho pochovali, resp. zasypali zemou, aj keď len symbolicky.⁶

Miesto, kde bol zosnulý pochovaný, sa stávalo posvätným (*locus religiosus*) a jeho posvätnosť sa nesmela žiadnym spôsobom narušiť, a to ani krádežou či kopaním. Miesto bolo nescudziteľné, nie síce materiálne, ale v tom zmysle, že nesmelo byť narušené poslanie, na ktoré bolo miesto určené. Patrilo navždy duchom zosnulých – *Dis Manibus*. Mohli sa tam pochovať len ďalší príslušníci rovnakej rodiny alebo rodu, aj otroci a prepustenci, keďže patrili do rodiny (*familia*) a ich pán mal na starosti pohreb.⁷ To je aj dôvod, prečo nachádzame mnoho náhrobov, kde sú vypísané celé rodiny, pričom postupne sa na náhrobok pridali mená ďalších zosnulých členov. Otrokov a prepustencov niekedy vypisovali menovite, ale častejšia je jednotná fráza *libertis libertabusque posterisque eorum* – pre prepustencov a prepustenkyne a ich potomkov.⁸

Rimania svojich zosnulých buď spaľovali, alebo pochovávali do zeme. Oba spôsoby vedľa seba koexistovali bez toho, aby sa im prikladal odlišný náboženský význam.⁹ Od republikánskeho obdobia sa viac rozšírilo spopolňovanie – incinerácia. Na niektorých nápisoch sa táto forma explicitne spomína:

CIL VI 888 = ILS 181a = AE 1994, 239, Rím, Taliansko

Ti(berius) Caesar / Germanici Caesaris f(ilius) / hic crematus est

Tu je spopolnený Tiberius Caesar, syn Germanica Caesara.¹⁰

Napriek popularite spopolnenia niektoré významné rody (napr. corneliovský)¹¹ uprednostňovali klasické pochovávanie – inhumáciu¹². Popol zosnulých sa uk-

⁶ Dôležitosť tohto aktu v antickom svete vidíme napríklad u Antigony, ktorá aspoň troškou zeme zasypala telo zosnulého brata. SOFOKLES. *Antigona*, 20-21, 204-206, 216-220, 556.

⁷ HOPKINS, Keith. *Death and Renewal. Sociological Studies in Roman History*. Cambridge 1983, s. 206.

⁸ Fráza je taká bežná, že nápisov s týmto textom len z Ríma nájdeme viac ako štyristo; uvádzame len niekoľko príkladov: CIL VI 5169; CIL VI 5242; AE 1909, 65; AE 1908, 35; AE 1913, 77; CIL VI 5663; CIL VI 5661.

⁹ VIDMAN, Ladislav. *Psáno do kamene*. Praha 1985, s. 72.

¹⁰ Tiberius Caesar bol jedným z deviatich detí Germanica a Agrippiny Staršej, zomrel v dojčenskom veku.

¹¹ Najznámejší Corneliovci – Scipionovci – zanechali typické sarkofágy, na ktorých sú vo veršoch zvečnené činy najvýznamnejších Scipionovcov – *elogia Scipionum*.

¹² Inhumácia alebo všeobecne „tu leží“ je typicky vyjadrená frázou *hic situs/sita est*. CIL VI 11602 = ILS 8402; CIL VI 16363.

ladal do pohrebných urien. Urna, podobne ako mŕtve telo, sa potom uložila do zeme alebo hrobky, prípadne do výklenkov v stene veľkých hrobiek.¹³

Mnoho náhrobkov stálo na presne definovanej parcele, území oddelenom na krajoch nízkym plôtikom alebo aspoň ohraňčenom na rohoch štyrmi kamenými piliermi. Piliere ukazovali rozsah parcely, ktorá patrila k hrobu a ktorej veľkosť bola v mnohých prípadoch označená priamo na náhrobnom kameni ako súčasť náhrobného nápisu. Obvyklá formulka znela: *in fronte pedes, in agro pedes* (na čelnej strane, na bočnej strane), doplnená bola o počet stôp na každej strane. Fráza sa zväčša skracovala na IN FR P IN AG P. V prípade, že hlavný pomník nezaberal celú plochu pozemku, mohli sa vnútri ohraňčenej plochy nachádzať menšie pamätníky pre otrokov a prepustencov.¹⁴

Náhrobný nápis CIL VI 38585 = AE 1908, 35¹⁵ z pomníka v Ríme, ktorý dala urobiť Lusiana Iole¹⁶, uvádza všetky informácie o veľkosti oplateného náhrobného pozemku. Rozmery 74 a 92 stôp sú na hrobový areál nadmieru veľké¹⁷ a svedčia o množstve zosnulých, ktorých musel pojať, ako aj o bohatstve majiteľky.

CIL VI 38585 = AE 1908, 35, Rím, Taliansko

D(is) M(anibus) / Lusiana Iole monument(um) / sibi et suis s(ua) p(ecunia) f(ecit) et lib(ertis) libert(abusque) / suis posterisque eorum / maceria clusum cui in fr(onte) / ped(es) sunt LXXIIII¹⁸ s(emissem) in agr(o) p(edes) XCII s(emissem) / huic m(onumento) et loco d(olus) m(alus) ab(esto) / iuris studiosus / h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)

Duchom zosnulých. Lusiana Iole urobila za vlastné peniaze tento náhrobok pre seba a svojich blízkych, pre svojich prepustencov a prepustenkyne a ich potomkov. Náhrobok je ohraňčený plotom s dĺžkou na čelnej strane

¹³ VIDMAN, ref. 9, s. 72-73.

¹⁴ KEPPIE, Lawrence. *Understanding Roman Inscriptions*. London 1991, s. 98.

¹⁵ Za zmienku stojí fakt, že tento nápis nachádzame dvakrát v rámci zbierok nápisov – v L'Année épigraphique (AE) pod číslom AE 1908, 35 a v Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL) pod číslom CIL VI 38585, pričom nápisy sú úplne identické až na invocáciu D(is) M(anibus), ktorá v AE vypadla.

¹⁶ Lusiana Iole musela byť veľmi majetnou ženou, keď si mohla dovoliť takýto veľký náhrobný areál. Dokazujú to aj jej vlastní prepustenci a prepustenkyne. Pravdepodobne bola nevydatá, keďže manžel sa nikde na nápise nespomína. Viac informácií sa o nej však z nápisu nedozvieme. Zaujímavé je ešte jej meno. Heikki Solin udáva meno Lusiana Iole ako jedno z mien podľa mytologických postáv (Iole), pričom ho datuje do obdobia druhého storočia po Kr. Lusianu Iole z nápisu identifikuje ako nejasnú z hľadiska statusu (nie je možné z nápisu zistiť, kto bola táto žena, či bola prepustenkyňa alebo narodená ako slobodná; SOLIN, 2003, s. 597). Podľa nášho názoru bola Lusiana Iole pravdepodobne potomkom prepustencov v prvej generácii. Termín liberta neudáva, ale rovnako nezmieňuje ani meno otca, ako by bolo pri slobodnej žene typické. Z nápisov sa však javí, že ženy častejšie vynechávali filiáciu ako označenie liberta.

¹⁷ Bežné rozmery boli do 20 stôp: napr. AE 1909, 65-10 na 7 stôp; AE 1908, 108-10 na 10 stôp; AE 1966, 41-12 na 13 stôp, CIL VI 8542 – 13 na 13 stôp, CIL VI 8962-10 na 9 stôp.

¹⁸ Rímske číslice sa na nápisoch používajú v rôznych, pre dnešného čitateľa netradičných podobách: IIII miesto IV, VIIII miesto IX a podobne.

74 stôp a na bočnej strane 92 stôp. Nech akýkoľvek zlý úmysel sa vyhýba tomuto náhrobku a miestu, podľa práva¹⁹ tento náhrobok nepatrí dedičom.

Na záver textu udáva Lusiana Iole aj ochrannú formulku, ktorá mala chrániť hrob pred zlom, kliatbou a čarovaním – „nech akýkoľvek zlý úmysel sa vyhýba tomuto náhrobku a miestu“. Formulka *dolus malus abesto* je na náhrobkoch veľmi bežná a zvyčajne sa skraca na jednoduché D M A.²⁰ Na úplný koniec textu použila Lusiana Iole ešte aj klasickú záverečnú skratku H M H N S pre frázičku *hoc monumentum heredem non sequetur*²¹ – „náhrobok nepatrí dedičom“, čo znamená, že náhrobok je nescudziteľný. Uvádzať na jednom náhrobnom nápise všetky záverečné formulky je zriedkavé, podobne ako vyjadrovať explicitne, kto náhrobok zaplatil (*sua pecunia*).²²

Rovnako netradičný je náhrobný nápis, ktorý neobsahuje žiadnu inú informáciu okrem nescudziteľnosti náhrobku, chýba dokonca aj meno zosnulého. Takýto text nájdeme v Ríme hneď dvakrát, a to aj vo forme *sequetur*, aj *sequitur*:

CIL VI 29897, Rím, Taliansko

Hoc monumentum / hered(em) n[o]n sequitur

CIL VI 29898, Rím, Taliansko

Hoc monumentum hered[em non] / sequetur

Konvencia označovať hroby nápisom vytesaným do kameňa sa vyvíjala postupne. V najstarších dobách Rimania nepísali náhrobné nápisy, ale hneď ako prvýkrát začali označovať hrob menom zosnulého, rozšíril sa tento zvyk; podporoval ho najmä rozvoj znalosti písma, ako aj túžba pozostalých zvečniť svojho zosnulého a vystaviť na verejnosti jeho zásluhy (a často aj svoje). V Ríme sa nápisy začali vo väčšom množstve objavovať v druhom a bežnými sa stávajú v prvom storočí pred Kr. Až od čias Augusta sa však stávajú také populárne, že to, čo sa zachovalo z republikánskeho obdobia, môžeme považovať len za malý zlomok celkového počtu latinských nápisov.²³

Ak sa začítame do tých najkratších textov, zistíme, že obsahujú len meno, prípadne povolanie a vek. Ide zväčša o osoby chudobnejšie a nižšie postavené, čo má zaiste najmä finančný dôvod, hoci ani to nie je pravidlom. K základným prvkom epitafov patrí invocácia, najčastejšie duchov zosnulých, epitetá týkajúce

¹⁹ Termín *iuris studiosus* označuje študentov rímskeho práva (DIGESTA 1.12.1, 48.19.9.4, 50.13.4). Ale vzťahuje sa aj na právneho znalca, ktorý koná v mene rímskych úradníkov.

²⁰ D M A je typické najmä pre kresťanské náhrobky. Viac k problematike kresťanských epigrafických pamiatok pozri: MARUCCHI, Orazio. *Christian Epigraphy*. Cambridge 1912.

²¹ Ladislav Vidman prepisuje NON SEQ ako non sequitur (VIDMAN, ref. 9, s. 81). Epigraphische Datenbank Heidelberg (EDH) sa tiež prikláňa k forme sequitur, zatiaľ čo Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby (EDCS) dopĺňa skratku na sequetur. Z 306 nápisov z Ríma, ktoré obsahujú túto frázu, je väčšina skracovaná; 34 nápisov obsahuje pojem vo forme sequetur a 17 vo forme sequitur. Rovnaký dvojtvár nachádzame pri formulke *vixit annis/annos*.

²² V Ríme nájdeme túto zmienku ešte na nápisoch CIL VI 4850 a CIL VI 20050.

²³ SALOMIES, Olli. *Names and identities: onomastics and prosopography*. In BODEL, John (ed.). *Epigraphic Evidence. Ancient History from Inscriptions*. London 2001, s. 79-80.

sa zosnulého, mená dedikátorov a ich vzťah k zosnulému. Ostatný text závisel od vkusu, postavenia a finančných možností zadávateľa. Rimania míňali veľa peňazí na vybudovanie náhrobkov pre svojich zosnulých. Do značnej miery bol dôvodom rešpekt k zosnulému, čiastočne túžba zvečniť jeho pamiatku a, samozrejme, ohúriť okolie. Celkovo je termín „zvečniť pamiatku zosnulého“ značne diskutabilný. Takmer každý rímsky náhrobok okrem zosnulého zmieňuje aj pozostalého, ktorý dal náhrobok zhotoviť.

Koncom republiky a začiatkom cisárstva si veľké rodiny stavali rozsiahle hrobky, ktoré mohli pojať všetkých členov rodiny aj s otrokmi a prepustencami. Pozostali stávali urny v hrobkách do špeciálnych výklenkov v stene – *loculi*, podobne ako sa umiestňujú holuby do holubníka, z čoho pochádza aj názov *columbarium*. Jednotlivé výklenky sa potom prekryli mramorovými doštičkami s menami. Najviac kolumbárií poznáme z prvého storočia po Kr. (napr. *Monumentum Liviae*, *Monumentum liberorum Drusi*).²⁴

Zákon dvanástich tabúl kodifikoval pochovávanie mŕtvych mimo hradieb mesta: „Mŕtveho človeka v meste nepochovávajú ani nespávajú (*hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito*).“²⁵ Preto poznáme typické pohrebiská za hradbami, najmä pozdĺž ciest, ktoré viedli z mestských hradieb. Takou je napríklad v Ríme *Via Appia*.²⁶ Obraz detailov na Appiovej ceste podáva pri opise cesty z Ríma do Brundisia v prvej knihe Satír Horatius.²⁷

Zvyk pochovávať mŕtvych pozdĺž ciest a vystavovať ich náhrobky na takto dobre viditeľných miestach súvisí s tým, že samotné texty náhrobných kameňov boli určené na čítanie okoloidúcim. Bolo samozrejmé, že každý, kto prechádzal okolo, sa zastavil a prečítal si text náhrobku. Mnohé texty epitafov priam vyzývajú k prečítaniu, dokonca sú písané v prvej osobe, akoby viedli rozhovor s čitateľom textu: „Zastav sa pútnik a prečítaj si...“ Táto forma – žiadosť o zastavenie sa a prečítanie, prípadne pomodlenie sa za zosnulého alebo žiadosť o neničenie miesta odpočinku – je na rímskych epitafoch veľmi bežná:

CIL VI 15346 = ILS 8403 = AE 2001, 11, Rím, Taliansko

Hospes quod deico paullum est, asta ac perlege...

Cudzinec, čo musím povedať, je krátke, zastaň a prečítaj toto...

CIL VI 10096 = ILS 5213 = CLE 55, Rím, Taliansko

Heus oculo errante quei aspicias leti domus,

morare gressum et titulum nostrum perlege...

Ty tam, kto blúdiacim pohľadom pozeráš na dom smrti,
spomaľ svoj krok a pozorne čítaj tu napísané slová...

²⁴ VIDMAN, ref. 9, s. 73; GORDON, Arthur E. *Illustrated Introduction to Latin Epigraphy*. Berkeley; Los Angeles & London 1983, s. 45.

²⁵ *Duodecim tabularum leges* X 1, CICERO. *De legibus* II 23, 58.

²⁶ Viac k ceste *Via Appia* pozri DELLA PORTELLA, Ivana et al. *The Appian Way: From its foundation to the Middle Ages*. Los Angeles 2004.

²⁷ HORATIUS. *Satirae* I 5.

CIL I 1837 = CIL IX 4933, Trebula Mutuesca (dnešné Monteleone Sabino),
Taliansko

... *Hospes resiste pariter scriptum perlige...*

... Cudzinec, zastaň a prečítaj si, čo je tu napísané...

Nebolo zriedkavosťou pobádať čitateľa, aby si užíval života; odporúčať mu to, čo zosnulý rád robil:

CIL X 5371 = CLE 118, Intermna Lirenas (dnešné Santi Cosma e Damiano),
Taliansko

... *hospes resiste et nisi molestust²⁸ perlege, noli stomachare, suadeo caldum bibas, moriundum est, vale.*

... cudzinec, zastaň, a ak ťa to neobťažuje, čítaj. Nehnevaj sa. Radím ti piť teplé nápoje. Musíme zomrieť. Maj sa dobre.

Najzaujímavejšia je asi žiadosť, aby okoloidúci na náhrobok nemočili:

CIL VI 3413, Rím, Taliansko

... *ne quis hic urinam faciat...*

Priam vzorový príklad rozsiahleho náhrobného nápisu, ktorý sa prihovára okolo-
idúcemu, je text náhrobku Gaia Atilia Euhoda. Euhodus bol obchodníkom s per-
lami, ktorý predával na Svätej ceste (*Via Sacra*).²⁹ Hovorí o sebe ako o dobrom,
milosrdnom človeku. Na náhrobku sa prihovára náhodnému človeku, ktorý si
text všimne, dvoma pojmami: *hospes* – cudzinec a *viator* – pútnik. Žiada pocestné-
ho, aby sa zastavil a pozrel si miesto jeho odpočinku. Zároveň prosí, aby náhro-
bok čitateľ nepoškodil. V závere sa dozvedáme o nescudziteľnosti hrobu. Nikto
okrem jeho vlastných prepustencov, ktorí to majú v jeho testamente vyslovene
dovolené, nesmie byť uložený do tohto hrobu:

CIL VI 9545 = CIL I 1212 = CLE 74 = ILS 7602 = ILLRP 797 = AE 2007, 126,
Rím, Taliansko

*Hospes resiste et hoc ad grumum ad laevam aspice ubi / continentur ossa hominis
boni misericordis amantis / pauperis rogo te viator monumento hic nil male feceris /
C(aius) Ateilius Serrani l(ibertus) Euhodus margaritarius de sacra / via in hoc
monumento conditus est viator vale / ex testamento in hoc monumento neminem
inferri neque / condi licet nisei ! eos lib(ertos) quibus hoc testamento dedi tribuique*

²⁸ Molestust = molestum est.

²⁹ Via Sacra bola najstaršia a najznámejšia cesta v Ríme. Bola to hlavná ulica, ktorá viedla od vr-
cholu Capitolu okolo najvýznamnejších náboženských miest na Fore až ku Colosseu. Bola to
tradičná cesta, kadiaľ viedol sprievod počas triumfov. PLATNER, Samuel Ball. A Topographical
Dictionary of Ancient Rome, rev. Thomas Ashby. London 1929, s. 456-459, HORATIUS. Satirae
I 9.1; PLINIUS. Naturalis historiae XIX 23; ďalšie nápisy, ktoré ju spomínajú: CIL VI 9239, CIL VI
9418, CIL VI 9549.

Cudzinec, postoj a hľad' vľavo na tento mohylový kopec, kde spočívajú kosti dobrého, milosrdného človeka, ktorý bol priateľom chudobných. Prosím ťa, pútnik, aby si tento pomník nepoškodil.³⁰ Gaius Atilius Euhodus, prepustenec Serranov, obchodník s perlami zo Svätej cesty, je pochovaný v tomto hrobe. Pútnik, maj sa dobre. Na základe môjho testamentu nesmie byť do tohto hrobu uložený ani pochovaný nikto okrem prepustencov, ktorým som to v mojom testamente láskavo dovolil.³¹

Kamenné nápisné texty už od antiky najčastejšie označujeme pojmom *tituli*.³² Bolo však skôr výnimkou, aby dedikátor aj na náhrobku spomínal, že nápis (*titulus*) venuje zosnulému. Bežné je vynechanie substantíva a použitie slovesa *dedit*, *dedicavit*, *fecit*, prípadne úplné vynechanie venovacej formulky. Nápis CIL VI 35203, ktorý pre syna urobili jeho rodičia, je spomenutím termínu *titulus* skôr výnimočný. Za pozornosť stojí aj presné určenie dĺžky života. Podobné údaje s rokmi, mesiacmi, dňami a niekedy aj hodinami nachádzame najčastejšie na náhrobkoch detí. Je pravdepodobné, že presný dátum narodenia aj s hodinami slúžil pre rôzne ochranné magické a čarodejné formulky.

CIL VI 35203, Rím, Taliansko

D(is) M(anibus) / C(aio) Fabio Ingenuo / fecerunt titulu(m) / C(aius) Fabius Apollonius / [pater] et Vettiena / [Euph]rosyne ma/ter filio bene / vix(it) ann(os) XXIII / m(enses) XI d(ies) IX.

Duchom zosnulých. Náhrobok pre syna Gaia Fabia Ingenua urobili otec Gaius Fabius Apollonius a matka Vettiena Euphrosyne. Dobre žil 23 rokov, 11 mesiacov a 9 dní.

CIL VI 37314, Rím, Taliansko

D(is) M(anibus) / Terentius / Marcus et / Terentia / Euphrosyne / posuerunt filio / suo q(ui) v(ixit) m(enses) VIII / d(ies) XV h(orae) X.

Duchom zosnulých. Terentius Marcus a Terentia Euphrosyne položili (náhrobok) pre svojho syna, ktorý žil 8 mesiacov, 15 dní a 10 hodín.

Na náhrobných nápisoch vidíme, že Rimania si pri nich veľmi potrpeli na presné meno so všetkým, čo k nemu patrilo. V prípade slobodných rímskych občanov –

³⁰ Doslovný preklad znie „nespôsob tomuto pomníku nič zlé“.

³¹ Nesmie byť položený ani uložený..., povolil a dovolil... Autor v texte použil umelecký štýl, konkrétne štylistickú figúru hendiadys, obľúbenú najmä v latinskej poézii. Na mnohých nápisoch sa stretávame s poetickými textami, niekedy priamo citátmi antických básnikov. F. Buecheler tieto básnické epitafy vydal v dvojzväzkovej zbierke *Carmina Latina epigraphica* (1895 – 1897).

³² Okrem pojmu *titulus* existoval i termín *inscriptio*, ktorý však neznamenal len nápis, ako ho chápeme dnes, ale predovšetkým označenie niečoho (napr. aj vypaľovanie znamenia otrokom) či nadpisovanie (knihy či iného textu) a nakoniec aj označenie autora či jeho diela na soche a pod. Termín sa stáva bežnejším až počiatkom novoveku. Okrem týchto dvoch pojmov existujú výrazy *epitaphium*, *scriptum*, *caelatum*, *inscriptum*. KEPARTOVÁ, Jana. *Habent sua fata tituli I. Auriga*. Zprávy Jednoty klasických filológů 50, 2008, s. 37-54. K pojmu *inscriptio* pozri viac v MEYER, Ernst. *Einführung in die lateinische Epigraphik*. Darmstadt 1991, s. 11.

mužov sú to všetky tri mená (*tria nomina* – *praenomen*, *nomen gentile* a *cognomen*, niekedy aj dodatkové meno: *agnomen*) spolu s menom otca (niekedy aj starého otca a ďalších predkov, čo je typické pre cisárov) a kmeňom (*tribus*)³³, z ktorého pochádzali. Pri vyššej spoločenskej triede nájdeme aj prehľad úradníckej kariéry (*cursus honorum*), pri cisároch celú titulatúru.³⁴

Otroci majú na nápisoch len jedno meno, svoje pôvodné, a k tomu označenie *servus/serva* i meno pána v genitíve. U prepustencov sa k ich pôvodnému menu, ktoré sa mohlo polatinčiť, pridalo osobné a rodové meno pána. Na nápisoch sa okrem mena uvádza aj fakt, že boli prepustení – pojmami *libertus/liberta* a menom pána v genitíve. Cisárski prepustenci, provinciáli a cudzinci, ktorí dostali občianstvo od cisára, dostali *praenomen* a *nomen* panujúceho cisára.³⁵ Slobodní nerímskeho pôvodu, ktorým bolo pridelené volebné právo, dostali meno patróna alebo cisára.

Ako výborný príklad pre štúdium latinskej onomastiky môžeme použiť Gaia Plinia Secunda Mladšieho. Pochádzal z vyššej spoločnosti a bol dokonca adoptovaný, čo sa tiež odrazilo na jeho mene. Veľkou pomôckou sú nápisy týkajúce sa tohto bohatého, spoločensky a politicky činného aristokrata. Dedikačné a honorárne nápisy (CIL V 5262 = ILS 2927; AE 1972, 212; CIL V 5263) sa zachovali

³³ Kmeňov bolo 35 a podobne ako *praenomen* sa na nápisoch písali skratkou, tvorenou tromi písmenami: AEM Aemilia, ANI Aniensis, ARN Arnensis, CAM Camilia, CLA Claudia, CLU Clustumina, COL Collina, COR Cornelia, ESQ Esquilina, FAB Fabia, FAL Falerna, GAL Galeria, HOR Horatia, LEM Lemonia, MAEC Maecia, MEN Menenia, OVF Oufentina, PAL Palatina, PAP Papiria, POL Pollia, POM Pomptina, PVB Publilia, PVP Pupinia, QVIR Quirina, ROM Romilia, SAB Sabatina, SCAP Scaptia, SER Sergia, STE Stellatina, SVC Suburana, TER Teretina, TRO Tromptina, VEL Velina, VOL Voltinia, VOT Voturia. Hoci funkcia teritoriálnych tribuí, do ktorých bol každý občan zapísaný z dôvodu volieb, so vznikom cisárstva stráca svoj význam, obyvatelia nových miest pokračovali v zapisovaní sa do tribuí. Išlo najmä o tie, ktoré boli späté s vládnu- cim cisárom, čím na nápisoch ukazovali svoju spätosť so samotným Rímom. Koncom druhého storočia po Kr. sa *tribus* začína z nápisov vypúšťať. Úplne zbytočné sa stalo označovanie tribuí po roku 212, keď sa všetci obyvatelia Rímskej ríše stali občanmi a *tribus* sa už ďalej neprideľuje. Táto informácia pomáha pri datovaní inak nedatovateľných nápisov. Viac k problematike tribuí pozri ROSS TAYLOR, Lily. The Voting Districts of the Roman Republic: The Thirty-five Urban and Rural Tribes. Rome 1960.

³⁴ Typický príklad aj s vymenovaním všetkých predkov tvorí nápis venovaný cisárovi Nerónovi a jeho matke Agrippine Mladšej (Iulia Augusta Agrippina, Germanici Caesaris filia, divi Claudii uxor). Na nápise zároveň vidíme rozdiel medzi oficiálnou titulatúrou muža a ženy z cisárského domu:

CIL VI 40307 = AE 1997, 246 = AE 2007, 9 Imp(eratori) Caisari divi f(ilio) / Augusto / pontifici maximo co(n)s(uli) XI / tribunicia potestat(e) XI // Neroni Claudio divi / Claudii f(ilio) / Germanici Caisaris n(epoti) / Ti(beri) Caisaris Aug(usti) pron(epoti) / divi Augusti abn(epoti) / Caisari Aug(usto) Germanico pont(ifici) / max(imo) trib(unicia) potest(ate) II imp(eratori) co(n)s(uli) // Ti(berio) Claudio Drusi f(ilio) / Caisari Augusto / Germanico pontifici / maximo tribunicia pot(estate) / imp(eratori) co(n)s(uli) II // Iuliae Au[gustae] / Agri[ppinae] / Germanic[i] Caesaris f(iliae)] / divi Cla[udii uxori] // Aenatores tubicines liticines cornicines Romani / {Romani}

³⁵ Problematiku udeľovania občianskych práv obyvateľom provincií a dôsledok pre mená – rodové mená cisárov, ktorí občianske práva udelili – najlepšie popísal A. Mócsy. Hoci svoj výskum zameral konkrétne na provinciu Panónia, jeho práca má význam aj pre ostatné časti Rímskej ríše. MÓCSY, András. Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkrieg. Budapest 1959; MÓCSY, András. Pannonia and Upper Moesia. London; Boston 1974.

v jeho rodnom meste Comum (dnešné Como v Taliansku), ktorého bol patrónom a finančným podporovateľom, ďalej v meste Vercellae (dnešné Vercelli) neďaleko Coma (CIL V 5667). Jeden nápis z Umbrie – z mestečka Hispellum (dnešné Spello) – sa zachoval len zlomkovito (CIL XI 5272). Z nápisov sa dozvedáme všetky podrobnosti o jeho mene a kariére. Tieto informácie spolu s doplnkami z jeho listov nám podávajú úplný obraz:

Pliniovo pôvodné *nomen* bolo Caecilius, jeho otcom bol Lucius Caecilius z *tribus* Oufentina. Gaius Plinius Secundus bol bratom jeho matky, ktorá sa s najväčšou pravdepodobnosťou volala Plinia. Strýko Plinius poloosireného synovca adoptoval³⁶ a mladík prijal jeho meno. Stal sa tak známy ako Gaius Plinius Secundus – celým menom Gaius Plinius Luci filius Oufentina Caecilius Secundus: Gaius, syn Lucia Caecilia z kmeňa Oufentina a adoptívny syn Plinia Secunda. Gaius (*praenomen*) Plinius (*nomen* podľa adoptívneho otca), syn Lucia z *tribus* Oufentina, Caecilius (*nomen* vlastného otca) Secundus (*cognomen* adoptívneho otca). Už v staroveku boli obaja príbuzní známi, a tak sa začali na rozlíšenie používať prídomky Plinius Starší – *Maiores* a Plinius Mladší – *Minors*.³⁷

Na príklade dedikačného nápisu Plinia Mladšieho v meste Como si môžeme ukázať aj typický *cursus honorum*. Nápis sa týka Pliniovej štedrosti voči mestu: dal vystavať kúpele a poskytol ďalšie finančné prostriedky na rozvoj mesta. Plinius na nápise vystupuje v nominatíve, po mene nasleduje priebeh jeho kariéry, na konci sú všetky podrobnosti o jeho dare. Zameriame sa len na popis Pliniovej kariéry.

CIL V 5262, Comum (dnešné Como), Taliansko

*C(aius) Plinius L(uci) f(ilius) Ouf(entina) Caecilius [Secundus co(n)s(ul)] / augur
legat(us) pro pr(aetore) provinciae Pon[ti et Bithyniae] / consulari potesta[t(e)] in
eam provinciam e[st] s(enatus) c(onsulto) missus ab] / Imp(eratore) Caesar(e) Nerva
Traiano Aug(usto) German[ico Dacico p(atre) p(atriciae)] / curator alvei Ti[b]eris et
riparum e[st] cloacar(um) urb(is)] / praef(ectus) aerari Satu[r]ni praef(ectus) aerari
mil[it(aris) pr(aetor) trib(unus) pl(ebis)] / quaestor Imp(eratoris) sevir equitum
[Romanorum] / trib(unus) milit(um) leg(ionis) [III] Gallica[e Xvir stli]/tib(us) iu-
dicand(is)...*

Gaius Plinius Caecilius [Secundus], syn Lucia z kmeňa Oufentina, konzul, augur³⁸, legát, proprétor provincie Pontos [a Bithynia] s konzulskou právomocou, do tejto provincie poslaný z rozhodnutia senátu Imperátorom Caesarom Nervom Traianom Augustom Germanikom [Dacikom, otcom vlasti], správca koryta a brehov Tiberu a mestskej kanalizácie, prefekt Sa-

³⁶ PLINIUS. Epistulae V 8, VI 16, VI 19.

³⁷ Bližšie k problematike zámeny a odlíšenia oboch Pliniův pozri štúdiu STOUT, Selatie Edgar. The Coalescence of the Two Plinys. In Transactions and Proceedings of the American Philological Association 86, 1955, s. 250-255.

³⁸ Doživotný kňazský post, v tomto období cisárstva už len čestný úrad. Plinius bol naň veľmi hrdý, dokonca oň sám cisára žiadal v roku 103, lebo ho zastával aj jeho veľký vzor Cicero (PLINIUS. Epistulae X 18.3; IV 8.3).

turnovej pokladnice³⁹, prefekt vojenskej pokladnice⁴⁰, tribún ľudu⁴¹, kvestor cisára⁴², sevir equitum Romanorum – člen rady šiestich mužov majúcich na starosti rímskych jazdcov, vojenský tribún tretej Galskej légie, decemvir stlitibus iudicandis – člen rady desiatich mužov majúcich na starosti právne otázky⁴³...

Pri nápisoach u žien sa stretávame s inou onomastickou situáciou. Vidíme tu absenciu individuálnych osobných mien (*praenomen*) a použitie jednotného mena *nomen gentile* pre všetky dcéry. V rodine s viacerými dcérami nastal problém pri bližšej identifikácii, a tak prídomky *Maiores*, *Minores*, zdrobneniny alebo rôzne *cognomina* nahrádzali absenciu individuálnych *praenomen*.⁴⁴ Dobre viditeľné pomenovanie žien je napr. na nápisu Caecilie Metelly. Epitaf sa nachádza na *Via Appia* v Ríme, na výrazne veľkej hrobke tvaru vysokej veže. Napriek proporciám stavby a postaveniu zosnulej je text dosť krátky.

CIL VI 31584, Rím, Taliansko

Caeciliae Q(uinti) Cretici F(iliae) Metellae Crassi.

Caecilii Metelle, dcére Quinta Cretica, manželke Crassa.

Caecilia Metella, dcéra Quinta Caecilia Metellu Cretica⁴⁵, dostala meno rodiny Caeciliovcov a *cognomen* otca⁴⁶, na nápisu sa vynechalo *Quinti filia*. Po vydaji si nechala svoje pôvodné meno a k nemu si pridala meno manžela v genitíve, aby vyjadrila, že patrí do jeho rodiny: začala sa volať *Caecilia Metella Crassi*.⁴⁷ Takéto detailné informácie nájdeme len na nápisoach, nevyskytujú sa v literárnych textoch.

Nápis, ktorý urobila Salvidiena Hilara svojej pätnásťročnej dcére, je zaujímavý celým svojím textom. Je to krásny príklad poetického epitafu. Matka, ktorá na nápisu sama seba označuje termínom *mamma* (mama, mamka, mamička), vyjadruje

³⁹ Aerarium Saturni (Saturnova pokladnica) = štátna pokladnica, niesla názov podľa umiestnenia v Saturnovom chráme na Forum Romanum. PLINIUS. Epistulae X 3a.

⁴⁰ Pokladnica založená cisárom Augustom, plnila sa viacerými dávkami a daňami a platili sa z nej dôchodky vojenským veteránom.

⁴¹ PLINIUS. Epistulae I 23.

⁴² Úrad zastával spolu s Caelstriom Titonom. Plnením tejto funkcie sa automaticky stával členom senátu (PLINIUS. Epistulae VII 16.2; II 9.11).

⁴³ Sevir equitum Romanorum a decemvir stlitibus iudicandis boli menej významné, nižšie úradnícke funkcie, ktorými zväčša mladí Rimania začínali svoju verejnú kariéru.

⁴⁴ Bližšie pozri KAJAVA, Mika. Roman Female Praenomina. Studies in the Nomenclature of Roman Women. Rome 1994.

⁴⁵ Rodina Caeciliovcov má bohatú históriu, ktorá sa počíta už od roku 284 pred Kr. V rodine bolo veľmi časté praenomen Quintus, a tak sa s menom Quintus Caecilius Metellus stretávame v dejinách mnohokrát. Na odlíšenie osôb slúži len agnomen, ktoré mali odlišné: Macedonicus, Balearicus, Numidicus, Creticus, Celer, Nepos.

⁴⁶ Ženské cognomen sa vytvorilo najčastejšie ako deminutívum z cognomen otca, napr. Augustova tretia manželka Livia Drusilla bola dcérou Marca Livia Drusa. Pomocou odvodu koncovkami -ina, -illa, -ulla, -osa, -itta sa mohli jednoducho vytvoriť ženské verzie mena z cognomen otca (CIL VI 886 Vipsania Agrippina, CIL II 3645 Terentia Terentilla, CIL X 8071 Fullonia Politta).

⁴⁷ Jej manžel Marcus Licinius Crassus (*Minor*) bol legátom Iulia Caesara a synom Caesarovho partnera v triumviráte Crassa (rovnakého mena).

svoj žiaľ nad smrťou dcéry veľmi sugestívne. Salvidiena Hilara (pôvodným menom Hilara), bola prepustenkyňou Quinta Salvidiena Rufa.⁴⁸ Jej dcéra má už rímske meno Salvidiena Faustilla, takže jej matka musela byť z otroctva prepustená ešte pred dcériným narodením. Dcéra už mala všetky občianske práva.

CIL VI 25808 = CLE 1570, Rím, Taliansko

V(iva) Salvidiena Q(uinti) l(iberta) Hilara / Salvidienae Faustillae / deliciae suae / eruditae omnibus artibus / reliquisti mammam tuam / gementem plangentem plorantem / vix(it) an(nis) XV / mensib(us) III dieb(us) XI hor(is) VII / virginem eripuit fatus malus / destituisti vitilla⁴⁹ mea / miseram mammam tuam

Salvidiena Hilara, prepustenkyňa Quinta, ešte za života (venuje nápis) Salvidiene Faustille, svojmu potešeniu, vzdelanej vo všetkých umeniach. Nechala si svoju mamu zdrvenú žiaľom, trúchliacu, plačúcu. Žila 15 rokov, 3 mesiace, 11 dní, 7 hodín. Zlý osud vyrval dievča. Ty, môj život, opustila si svoju úbohú mamu.⁵⁰

Dôležitú rolu pri epigrafických pamiatkach zohráva fakt, že práve na nich sa chcel človek ukázať v tom najlepšom svetle. Pri mužoch sa kladie dôraz na verejný život, kariérne posty, funkcie zastávané v štátnej správe, pri nižšej triede na zamestnanie a úspechy v ňom. Na druhej strane ženy sa takmer výlučne spomínajú v súvislosti s rodinou, domácnosťou a starostlivosťou o rodinu a deti. Z tohto dôvodu sa ženské cnosti týkajú súkromného života a domácej sféry (rodenie a starostlivosť o deti, starostlivosť o domácnosť a oddanosť manželovi i rodine).⁵¹

Otroci a otrokyne zväčša hrdo písali, že patrili k cisárskej domácnosti – *Augusti servus/serva*, ako aj to, ak sa v nej narodili (*verna*). S hrdosťou na nápisoch

⁴⁸ Quintus Salvidienus Rufus bol rímskym vojenským veliteľom a spolu s Marcom Agrippom blízkym poradcom Octaviana v počiatočnej jeho politickej kariéry. Nebol aristokratického pôvodu, a hoci nebol senátorom, stal sa designovaným konzulom na rok 39 pred. Kr. Octaviana však zradil a podľa Livia bol buď popravený, alebo spáchal samovraždu. LIVIUS. Periochae 123, 127; APPAIANUS Historia Romana 4.85, 5.20, 24, 27, 35, 66; CASSIUS DIO. Historia Romana III 13, 18, 33; VELLEIUS PATERCULUS. Historia Romana II 59-76; SÜETONIUS Divus Augustus 66.

⁴⁹ Podľa Forcelliniho slovníka, ktorý ako jediný príklad uvádza práve tento nápis, je vitilla deminutívum od vita – život (demin a vita, exigua vita). Preklad vitilla mea doslovne znie zvlášťne – môj malý život, môj živôtik; prenesene by sme mohli povedať: malý miláčik. V každom prípade je zrejmé, že ide o silné vyjadrenie citu.

⁵⁰ Tento nápis uvádza aj Jane Stevensonová v práci Women Latin poets (STEVENSON, Jane. Women Latin poets: language, gender, and authority, from antiquity to the eighteenth century. New York 2005, s. 54), kde pojem „vitilla“ neprekladá, ale považuje ho za ženské meno. Z tejto nesprávnej interpretácie jej potom vyšlo aj nesprávne rozvedenie skratky „v“, štandardne značiacej „viva“ – živá, ešte za života, na „V“ – ako skratka pre meno Vitilla. Nesprávne rozvedenú skratku po upozornení Dr. Fairwethera nakoniec uvádza ako „viva“. Jej opodstatnenosť vysvetľuje práve nižšie uvedeným pojmom vitilla, ktorý podľa nej značí meno. S takýmto prekladom sa nestotožňujeme. V tomto kontexte o meno ísť nemôže, mená osôb na nápise sú jasné: matka bola Salvidiena Hilara, prepustenkyňa Quinta, dcéra bola Salvidiena Faustilla.

⁵¹ Viac k rímskej rodine, manželstvu, rodinným epitafom, vzťahom a emóciám vyjadrovaným na nápisoch pozri ROŠKOVÁ, Daniela. Manželstvo v Rímskej ríši z pohľadu antických autorov. In Historické štúdie (Acta historica Posoniensia) 16, 2011, s. 7-18, ROŠKOVÁ-MURÁNYIOVÁ, Daniela. Laudatio feminae. Rímski muži o svojich manželkách. In Sambucus 2, 2007, s. 55-69.

poukazovali aj na prácu na cisárskom dvore. Vďaka tejto snahe o zviditeľnenie svojej práce a úspechov sa zachovalo množstvo nápisov zaznamenávajúcich desiatky povolaní a špecializácií nižšej, pracujúcej spoločenskej triedy v Ríme. Mnohé z nich sú často jediným alebo jedným z veľmi mála zdrojov názvov povolaní.⁵² Vďaka jednému nápisu sa dozvedáme meno pestúnky, ktorú mala Iulia Livilla, najmladšia dcéra Agrippiny Staršej a Germanica.

CIL VI 4352, Rím, Taliansko

Prima Augusti et Augustae l(iberta) nutrix Iuliae Germanici filiae

Prima, prepustenkyňa Augusta a Augusty, pestúnka⁵³ Iulie, dcéry Germanica

Z formy mena prepustenkyne Primy zistíme mnohé zaujímavé fakty. Pôvodne otrokyňa Prima sa dostala na slobodu vďaka cisárovnej Livii, Augustovej manželke. Augustus, ktorý tu na nápise figuruje, však nie je Octavianus Augustus, ale Tiberius. Ako pomôcka pri vyjasnení vzťahov a zároveň datovaní pomáha fakt, že Livia prídomok Augusta dostala až po Augustovej smrti roku 14 po Kr. Pre presnejšie datovanie je dôležitejšie, že Prima bola pestúnkou/dojkou Iulie Livilly, známej aj pod menom *Iulia Germanici Caesaris filia* alebo *Livilla Germanici Caesaris filia*, Germanicovej dcéry, ktorá sa narodila začiatkom roka 18 po Kr. Po otcovej smrti (10. októbra roku 19) žila Iulia Livilla v domácnosti Livie, svojej praprababičky.⁵⁴ To vysvetľuje aj fakt, že pestúnka bola z domu Tiberia a Livie.⁵⁵

Vďaka zmienke o historicky známých osobnostiach máme možnosť tento nápis ľahko zasadiť do časového horizontu. Jedným z veľkých problémov epigrafických pamiatok ako prameňov je totiž fakt, že väčšinou neboli datované.⁵⁶ Datovanie – v prípade, že je na nápise uvedené – býva najčastejšie na konci a rok sa označuje klasicky, menami konzulov. V prípade, že datovanie chýba, ostáva určiť časové ohraničenie, niekedy s presnosťou na niekoľko rokov, inokedy aspoň odvodiť *terminus post quem* pomocou vodidiel, ktoré na nápise nájdeme. Najčastejšie je to známa osobnosť alebo meno cisára zachované v *praenomen* a *nomen* jeho prepustenka či vojenská jednotka, resp. iný známy údaj.

Bližšie časové a osobnostné údaje o zosnulých z nápisu CIL VI 8943 sa opäť dozvedáme len vďaka ich menám. Náhrobný nápis dali vyhotoviť Tiberius

⁵² Viac k špecializovaným povolaniam pozri napr. ROŠKOVÁ, Daniela. Lekári a lekárky antického Ríma. In *Historia Medicinae Slovaca* 1, 2017, s. 107-119.

⁵³ Povolanie *nutrix* označovalo pestúнку alebo dojkú. Pre dojkú existoval aj konkrétnejší výraz *nutrix lactaria* (CIL VI 27262 = ILS 8536).

⁵⁴ GROAG, Edmond – STEIN, Arthur – PETERSON, Leiva (eds.). *Prosopographia Imperii Romani saeculi I, II et III*. Berlin 1933, I 674.

⁵⁵ So životom Iulie Livilly súvisia aj ďalšie nápisy: ako *Iulia Germanici Caesaris filia* CIL VI 3998; CIL VI 10563; ako *Livilla Germanici Caesaris filia* CIL VI 891. O jej neviazanom živote, vzťahu s bratom Caligulom a sestrami (Agrippina Mladšia a Drusilla), vyhnanstve, ako aj ďalších osudoch končiacich jej popravou v roku 41 informuje Suetonius. Suet. Cal. 7, Cal. 15, Cal. 24.

⁵⁶ Datovať nápis je možné dvoma spôsobmi. Z hľadiska obsahu nápisu, čo je metóda používaná v tejto práci, alebo z hľadiska formy. Pri druhom spôsobe sa berie do úvahy písmo, technika vyrývania, spôsob vyhotovenia kameňa, ale aj historické pozadie, napr. časové ohraničenie využívania kameňolomu, z ktorého kameň náhrobku pochádzal atď.

Claudius Primus a Tiberius Claudius Aster pre svojich rodičov Valeriu Hilariu a Tiberia Claudia Fructa. Na nápise vidíme krásny príklad pomenovávaní synov. Obaja synovia majú *praenomen* a *nomen gentile* Tiberius Claudius po otcovi, ktorý bol pravdepodobne prepustencom cisára Claudia (Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus). Prvý syn dostal *cognomen* Primus, pri druhom bol výber mena voľnejší. Matka bola podľa mena pravdepodobne prepustenkyňa Valerie Messaliny, prípadne jej rodiny, alebo dcérou prepustenca. V texte je vyzdvihnutá ako dojka cisárovej dcéry Octavie.⁵⁷

CIL VI 8943, Rím, Taliansko

Valeria Hilaria / nutrix / Octaviae Caesaris Augusti / hic requiescit cum / Ti(berio) Claudio Fructo viro / suo carissimo / Ti(berius) Claudius Primus et Ti(berius) Claudius Aster / bene merentibus fecerunt

Tu odpočíva Valeria Hilaria, pestúnka Octavie, dcéry Caesara Augusta, spolu so svojím najdrahším manželom Tiberiom Claudiom Fructom. Tiberius Claudius Primus a Tiberius Claudius Aster urobili (tento pomník pre nich) dobro si zasluhujúcich.

Nápisy slúžia aj ako dôležitý prameň k štúdiu antickej vzdelanosti. Epitafy oslovujúce náhodných okoloidúcich, nápisy naškriabané na stenách pompejských domov a v izbách nevestincov, ako aj vyryté mená majiteľov predmetov každodennej potreby dokazujú všeobecnú rozšírenosť gramotnosti v antike. Zároveň sú epigrafické pamiatky jediným druhom textu⁵⁸, ktorý nám bežný antický človek zachoval priamo v tej podobe, ako ho napísal alebo dal napísať. Skutočný pôvodca textu je však inou otázkou. Akokoľvek vieme o antickej originalite nápisu, nemôžeme si byť istí, kto bol autorom. V najstarších dobách, keď text náhrobku tvorilo meno zosnulého na drevenej tabuľke, mohol si ho pozostalý vyryť aj sám. Je samozrejmé, že text kamenných epitafov vyrývali kamenári. Obsah nápisov je však už otázny. Či matka plačúca nad smrťou manžela alebo dieťaťa v nádherých veršoch bola skutočne sama autorkou tohto textu, či si ho vybrala z nejakej predlohy, resp. jej ho niekto napísal a ona ho len dala vyryť na náhrobok, to nemôžeme nikdy vedieť naisto.

Je skutočne zriedkavé, aby sa na epitafe nachádzala explicitná informácia o tom, kto náhrobný nápis fyzicky napísal. Nápis z Macedónska je v tomto prípade výnimkou.

AE 1984, 790, Lojane, Macedónsko

⁵⁷ Octavia bola dcérou cisára Claudia a Valerie Messaliny. Plným menom sa volala Claudia Octavia. Meno Claudia mala z otcovho *nomen gentile*, meno Octavia dostala po svojej praprastarej matke Octavii, sestre cisára Augusta. Po smrti (poprave) jej matky si Claudius zobral za ženu Agrippinu Mladšiu, ktorá už mala syna – v tom čase ešte menom Lucius Domitius Ahenobarbus (neskorší cisár Nero). Claudia Octavia sa za neho v roku 53 vydala. Nero sa s ňou rozviedol (obvinil ju z neplodnosti), aby si mohol zobrať svoju vtedy už tehotnú milenkú Poppaeu Sabinu. GROAG, Edmond – STEIN, Arthur – PETERSON, Leiva (eds.), ref. 53, C 1110.

⁵⁸ Na tomto mieste môžeme spomenúť aj nápisy na iných materiáloch, na ktorých sa zachovali pôvodné texty (papyrasy, mince, pergamen atď.).

D(is) M(anibus) // Flavia Severa / vix(it) an(nos) XXXV / M(arcus) Ulp(ianus) Bas/sus mil(es) leg(ionis) / IIII Fl(aviae) Ant(oniniana)e strat(or) leg(ati) / co(n)iugi [pi]en/tissim(a)e po/suit / manu mea / scripsi(!)

Duchom zosnulých, Flavia Severa, žila 35 rokov, Marcus Ulp(ianus) Bassus, vojak 4. flaviovsko-antoniovskej légie⁵⁹, správca legátovej stajne⁶⁰. Urobil pre svoju najoddanejšiu⁶¹ manželku. Napísal som vlastnou rukou.

Marcus Ulp(ianus) Bassus sa na nápise, ktorý urobil pre svoju manželku Flaviu Severu, chváli tým, že ho napísal vlastnou rukou (*manu mea*). Ukážka jeho vzdelanosti však nie je taká dokonalá, ako asi zamýšľal, keďže obsahuje viacero chýb (*scripsi, coiugi*). Bassus bol však vojak a nie literát. Podobné chyby – ako nesprávne napísané slovo, gramaticky nesediaci pád či preklepy – nachádzame na veľkom množstve nápisov.

Záver

Pri práci s latinskými nápismi vidíme, aký je to dôležitý prameň pre poznanie antickej spoločnosti. Rimania si veľmi potrpeli na sebaaprezentáciu a nápisy, najmä náhrobné, im na to ponúkali výborný priestor. Zvyk umiestňovať nápisy popri cestách, na steny budov, na dobre dostupné a viditeľné miesta a zároveň frázy na epitafoch, oslovujúce náhodného okoloidúceho čitateľa, dokumentujú rozšírenosť gramotnosti antického obyvateľstva.

Ak sa začítame do tých najkratších textov, vidíme, že obsahujú len meno, prípadne povolanie a vek. Ide zväčša o osoby chudobnejšie a nižšie postavené (zaiste najmä finančný dôvod, hoci ani to nie je pravidlom). V niektorých prípadoch nezáleží na tom, či zosnulá osoba bola z najnižšej spoločenskej triedy (otrok, prepustenec) alebo aj z najvyššej. Náhrobok bohatej aristokratky Caecilie Metelly, hoci umiestnený na monumentálnej hrobke, predsa obsahuje len meno.

Pri tomto type nápisov vidíme základňu pre štúdium onomastických zvykov rímskej spoločnosti. Náhrobné nápisy sú najlepším zdrojom poznatkov o systéme pomenovávania. Vidíme tu istú tendenciu v označovaní osôb – *tria nomina* a *tribus* pre mužov slobodného pôvodu (slobodný rímsky občan aj prepustenec) a pôvodné mená pre otrokov. Z nápisov vidíme, že veľká väčšina nižšej spoločenskej triedy (otroci a bývalí otroci) má grécke meno. Je otázne, či všetci pochádzali z gréckeho východu, alebo bola medzi touto vrstvou veľká obľuba v používaní gréckych mien.

⁵⁹ Nápis môžeme podľa légie datovať do začiatku tretieho storočia. Legia Antoniana (cisár Caracalla – Marcus Aurelius Severus Antoninus Augustus, 188/198 – 217).

⁶⁰ *Strator legati* mal na starosti legátove kone, bola to jedna z pomocných funkcií v jednotke. Spomína sa už za Alexandra Severa v roku 118 na jeho partskej výprave. STROBEL, Karl. Strategy and army structure. In ERDKAMP, Paul (ed.). A companion to the Roman army. Chichester 2011, s. 272.

⁶¹ *Pientissima* – v tomto prípade *pietas* a *pius/pia* neznačia náboženské alebo duchovné hodnoty. Tento význam nadobudli až neskôr. V antickom ponímaní poznáme pojmy ako *pietas* voči rodičom, manželovi, krajine a podobne. Ide o konanie dobra, vzájomné zásluhy, oddanosť, spravodlivosť, poctivosť. SALLER, Richard. The Family and Society. In BODEL, John (ed.). Epigraphic Evidence. Ancient History from Inscriptions. London 2001, s. 102.

U žien je situácia trochu iná. Keďže vidíme absenciu individuálnych osobných mien, neostáva nám nič iné ako bádať medzi *nomen gentile*, ktoré Rimania používali ako mená pre svoje dcéry. Pri rodine s viacerými dcérami nastal problém pri bližšej identifikácii a prídomky *Maiores*, *Minores*, zdobeniny alebo rôzne *cognomina* nahrádzali absenciu individuálnych *praenomina*. To sa týka vyššej spoločnosti a slobodných občanov. Pri otrokoch a prepustencoch sa situácia líši, práve meno a prídomok *libertus/liberta* pre prepustenca upozorňujú na status.

Vďaka zmienke o historicky známej osobnosti alebo pri otrokoch a prepustencoch vďaka menu cisára vieme mnohé epitafy, na ktorých nie je uvedenie roku prostredníctvom konzulov, datovať s presnosťou na niekoľko rokov, v iných prípadoch aspoň odvodiť *terminus post quem*.

Z rozsiahlejších nápisov sa dozvedáme viac informácií. Najčastejším údajom okrem mena zosnulého je jeho povolanie. Pri nápisoch týkajúcich sa mužov z aristokratickej triedy zaberá veľkú časť textu opis verejnej kariéry (*cursus honorum*) a muži i ženy nižšieho postavenia alebo otroci zaznamenávajú svoje zamestnanie. Pri ženách z vyššej triedy je príznačné, že žiadne povolanie nevykonávali. U aristokratky sa považovalo za nedôstojné, aby pracovala v inej sfére ako v domácnosti, kde mala na starosti deti, otrokov i prepustencov a v konečnom dôsledku aj chod celej domácnosti. Pri obrovských majetkoch alebo vilách, kde žili nielen najbližší členovia rodiny (manželia a deti), ale aj rodiny synov či vnukov a najmä množstvo otrokov a klientov, v niektorých prípadoch aj okolo sto (čo zodpovedalo antickému chápaniu pojmu rodina – *familia*), nemožno považovať rolu matky rodiny len za úlohu ženy v domácnosti; išlo skôr o koordinátorku množstva rozličných pracovných úloh a personálu. Bohatá, vysoko postavená žena mala okolo seba množstvo rozličného personálu (služok, pestúnok, správcov, učiteľov, kuchárov atď.), ktorý jej pomáhal v každodenných povinnostiach. Mnohé tieto povolania sa zachovali na náhrobných nápisoch. Niekedy sú nápisy jediným dôkazom daného povolania, keďže literárne pramene sa nižšej spoločenskej triede venujú len okrajovo.

Ďalšie údaje uvádzané na náhrobných nápisoch otvárajú cestu k štúdiu iných otázok, ako napr. dĺžka života, vek vstupu do manželského zväzku, počet detí, dĺžka manželstva, rodinné vzťahy a mnohé ďalšie. Už len z nepatrného výberu nápisov v tejto práci vidíme, že epigrafické pamiatky sú studnicou poznania mnohých aspektov života všetkých spoločenských tried Rímskej ríše.

Zoznam prameňov a literatúry:

Zbierky nápisov (použité skratky):

- AE** L'Année épigraphique. Ed. R. Cagnat. Paris 1888.
- CIL** Corpus inscriptionum Latinarum. Ed. T. Mommsen et al. Berlin 1862.
- CLE** Carmina Latina epigraphica. Ed. F. Buecheler, 2. vols. Leipzig 1895 – 1897.
- ILLRP** Inscriptiones Latinae liberae rei publicae. Ed. A. Degrassi, 2 voll. Florence 1963 – 1965.
- ILS** Inscriptiones Latinae Selectae. Ed. H. Dessau, 3 vols. Berlin 1892 – 1916.

Pramene:

Appiani Historia Romana. Vol. I. Ed. P. Viereck et A. G. Roos. Lipsiae 1962.

- Appiani Historia Romana. Vol. 2. Ex recensione L. Mendelssonii. Editio altera correctior curante P. Viereck. Lipsiae 1955 (1986).
C. Plinii Secundi Epistularum libri decem. Ed. R. B. Mynors. Oxford 1963.
C. Plinii Secundi Naturalis Historia. Ed. G. Winkler. München 1973.
C. Suetonii Tranquilli opera: Vol. I. De vita Caesarum libri XIII. Lipsiae 1993.
Cassii Dionis Historia Romana. Greek texts and facing English translation, translation by E. Cary. Harvard 1927.
Quinti Horaci Flacci Opera, Satires. Ed. W. Shone. München 1934.
Vellei Paterculi Historiarum Libri Duo. Ed. W. S. Watt. Stuttgart 1978. SOFOKLES. Antigona. Preložil J. Špaňár, prebásnil Ľ. Feldek. Bratislava 1983.

Monografie a zborníky ako celok:

- ADKINS, Lesley – ADKINS Roy A. Handbook to Life in Ancient Rome. New York 1998.
DELLA PORTELLA, Ivana et al. The Appian Way: From its foundation to the Middle Ages. Los Angeles 2004.
FORCELLINI, Egidio et al. Totius latinitatis lexicon. London 1828.
GORDON, Arthur E. Illustrated Introduction to Latin Epigraphy. Berkeley; Los Angeles & London 1983.
GROAG, Edmond – STEIN, Arthur – PETERSON, Leiva (eds.). Prosopographia Imperii Romani saeculi I, II et III. Berlin 1933.
HOPKINS, Keith. Death and Renewal. Sociological Studies in Roman History. Cambridge 1983.
KAJAVA, Mika. Roman Female Praenomina. Studies in the Nomenclature of Roman Women. Rome 1994.
KEPPIE, Lawrence. Understanding Roman Inscriptions. London 1991.
MARUCCHI, Orazio. Christian Epigraphy. Cambridge 1912.
MEYER, Ernst. Einführung in die lateinische Epigraphik. Darmstadt 1991.
MÓCSY, András. Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkrieg. Budapest 1959.
MÓCSY, András. Pannonia and Upper Moesia. London; Boston 1974.
PLATNER, Samuel Ball. A Topographical Dictionary of Ancient Rome, rev. Thomas Ashby. London 1929.
ROSS TAYLOR, Lily. The Voting Districts of the Roman Republic: The Thirty-five Urban and Rural Tribes. Rome 1960.
SOLIN, Heikki. CIL. Auctarium, Series Nova, Die Griechischen Personennamen in Rom. Berlin; New York 2003.
STEVENSON, Jane. Women Latin poets: language, gender, and authority, from antiquity to the eighteenth century. New York 2005.
VIDMAN, Ladislav. Psáno do kamene. Praha 1985.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- KEPARTOVÁ, Jana. Habent sua fata tituli I. Auriga. Zprávy Jednoty klasických filologů 50, 2008, s. 37-54.
ROŠKOVÁ, Daniela. Corpus Inscriptionum Latinarum – minulosť, prítomnosť a budúcnosť zbierky latinských nápisov. In *Studia bibliographica Posoniensia*, 2017, s. 169-179.
ROŠKOVÁ, Daniela. Lekári a lekárky antického Ríma. In *Historia Medicinae Slovaca* 1, 2017, s. 107-119.

- ROŠKOVÁ, Daniela. Manželstvo v Rímskej ríši z pohľadu antických autorov. In *Historické štúdie (Acta historica Posoniensia)* 16, 2011, s. 7-18.
- ROŠKOVÁ-MURÁNYIOVÁ, Daniela. Laudatio feminae. Rímski muži o svojich manželkách. In *Sambucus* 2, 2007, s. 55-69.
- SALLER, Richard. The Family and Society. In BODEL, John (ed.). *Epigraphic Evidence. Ancient History from Inscriptions*. London 2001, s. 102-146.
- SALOMIES, Olli. Names and identities: onomastics and prosopography. In BODEL, John (ed.) *Epigraphic Evidence: Ancient History from Inscriptions*. London 2001, s. 73-95.
- STOUT, Selatie Edgar. The Coalescence of the Two Plinys. In *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 86, 1955, s. 250-255.
- STROBEL, Karl. Strategy and army structure. In ERDKAMP, Paul (ed.). *A companion to the Roman army*. Chichester 2011, s. 267-285.

Počet znakov vrátane medzier: 53 453

Počet slov: 7861